

Obnova národnej kultúrnej pamiatky Považský hrad mestom Považská Bystrica ako príklad starostlivosti samosprávy o kultúrne dedičstvo

Karol Janas

Doc. PhDr. PaedDr. Karol Janas, PhD.
Alexander Dubček University of Trenčín
Department of Political Science
Študentská 2
911 50 Trenčín
Slovakia
e-mail: karol.janas@tnuni.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2019, 7:2:169-181

Renovation of National Cultural Monument Považský Castle as an Example of Cultural Heritage Care Approach Proceeded by Považská Bystrica Municipality

The National Cultural Monument Považský Castle had been neglected for decades and faced the threat of complete devastation and destruction. However, the municipality of Považská Bystrica decided to change that critical, unflattering situation and save the ruin. First, property-related relations had to be resolved in order to make investments in the renovation of this important cultural monument. The town has been the owner of the property since 2008 and has chosen systematic approach to deal with the renovation. The amount of investment and the time standpoint were affected by the City budget, as well as received grants and funds. In the first years, the focus was on site maintenance and the necessary remedial interventions. Gradually, the reconstruction required more complicated masonry to achieve aesthetical and functional use. The project “Recovery of the National Cultural Monument Považský Castle” was implemented within the program field called Protection and Revitalization of Cultural and Natural Heritage and Support of Diversity in Culture and Arts within the European Cultural Heritage of the Financial Mechanism of the European Economic Area and of the Norwegian Financial Mechanism. The primary aim was to make the cultural heritage available to the public under the project focusing on Remedies for Castles, Fortifications and City Palaces. This project was the most important milestone to start the reconstruction and desirable maintenance of Považský Castle.

Keywords: National Cultural Monument, European Cultural Heritage, Financial Mechanism of the European Economic Area and of the Norwegian Financial Mechanism

Úvod

Národnej kultúrnej pamiatke (ďalej NKP) Považský hrad hrozila na začiatku 21. storočia po dlhých desaťročiach chátrania úplná devastácia a zánik. V tejto nelichotivej situácii sa na jej záchranu podujalo mesto Považská Bystrica.¹ Aby mohlo do záchrany tejto významnej kultúrnej pamiatky investovať, museli sa vyriešiť majetkovoprávne vzťahy, nakoľko samospráva môže investovať len do vlastného majetku. Situácia sa vyriešila v roku 2007, keď sa mesto Považská Bystrica stalo vlastníkom NKP Považský hrad. Od tohto času systematicky pristupuje k jeho obnove. Obnova NKP Považský hrad bola rozdelená do viacerých etáp. Po obsahovej stránke prebiehala rekonštrukcia pod dohľadom Krajského pamiatkového úradu (ďalej KPÚ). Časové a investičné hľadisko ovplyvňovali finančné prostriedky, ktoré mesto investovalo z vlastného rozpočtu, prípadne zo získaných grantov a fondov. Spoločne s mestom Považská Bystrica sa na obnove Považského hradu podieľalo občianske združenie Združenie hradu Bystrica, ktoré

¹ Obnovy hradov na Slovensku s podporou štátnych orgánov pozri, ONDREJKOVÁ, Zuzana. História a súčasnosť pamiatkových obnov hradov na území Slovenska. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 4, 2016, Is. 1, s. 37 a n.

od roku 2008 vykonalo niekoľko významných rekonštrukcií objektov hradného komplexu a je hlavným partnerom mesta pri rekonštrukcii pamiatky. V prvých rokoch boli práce združená zamerané na údržbu areálu a nevyhnutné sanačné zásahy. Postupne prešlo k zložitejším murárskym prácam s dosiahnutím esteticko-funkčného využitia.²

Etapy rekonštrukcie Považského hradu

Cieľom prvej etapy rekonštrukcie bolo zabezpečenie všetkých primárnych výskumov a dokumentácií, ktoré tvorili základ pre realizačný projekt a stavebné povolenie. Zameriavala sa najmä na architektonicko-historický výskum, ktorý bol realizovaný v dvoch etapách. Dôležité bolo statické posúdenie objektu hradu, geodetické zameranie a posúdenie stavu zelene. Realizáciu a financovanie spracovania dokumentácií podporilo Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky prostredníctvom dotačného systému Obnovme si svoj dom. Projektová dokumentácia na obnovu Považského hradu spolu so stavebným povolením boli pre mesto nevyhnutnou podmienkou pre zapojenie sa do rozsiahlej rekonštrukcie. Tá prebiehala primárne v najviac ohrozených objektoch hradu. Prvým takto realizovaným bol projekt zameraný na sanáciu skalného podlažia, rekonštrukciu najviac ohrozených častí paláca a vytvorenie oddychovo-náučnej zóny. Metodický rámec prvej etapy zabezpečoval KPÚ Trenčín. Prostredníctvom stanovísk, vyjadrení a rozhodnutí určoval metódy a postupy jednotlivých zásahov či výskumných prác. Počas rekonštrukcie kontrolovala a usmerňovala činnosť metodická skupina zložená z odborníkov pamiatkovej ochrany, ktorí boli taktiež neodmysliteľnou súčasťou projektu „Obnova Národnej kultúrnej pamiatky Považský hrad“. Tento projekt bol najzásadnejším medzníkom v možnostiach obnovy a údržby Považského hradu.³

Úrad vlády Slovenskej republiky ako správca programov tzv. nórskeho fondu vyhlásil začiatkom roka 2014 výzvu na predkladanie žiadostí o projekt, ktorá bola zameraná na torzálnu architektúru. Mesto Považská Bystrica sa rozhodlo o tento projekt uchádzať. Naplnením cieľov programu, ako aj splnením podmienok udelenia grantu získalo mesto nenávratný finančný príspevok na rekonštrukciu Považského hradu. Projekt „Obnova Národnej kultúrnej pamiatky Považský hrad“ bol realizovaný v rámci Programovej oblasti Ochrana a revitalizácia kultúrneho a prírodného dedičstva a podpora diverzity v kultúre a umení v rámci európskeho kultúrneho dedičstva Finančného mechanizmu Európskeho hospodárskeho priestoru a Nórskeho finančného mechanizmu. Cieľom bolo najmä sprístupniť kultúrne dedičstvo verejnosti pod Opatrením pre hrady, opevnenia a mestské paláce. Celkové oprávnené výdavky projektu predstavovali sumu 537 864,- €, výška grantu bola 457 184,- € a 15-percentná spoluúčasť mesta predstavovala sumu 80 680,- €.⁴

Manažment projektu

Implementácia projektov finančne podporovaných z finančného mechanizmu Európskeho hospodárskeho priestoru a Nórskeho finančného mechanizmu je riadená medzinárodnými

² TICHÝ, Miroslav – ZÁBOJNÍKOVÁ, Marika – ZÁHORA, Peter. Považský hrad po desiatich rokoch konzervácie. In: *Zachráňme hrady. Záchrana historických ruín občianskymi združeniami v rokoch 2002 – 2017*. Bratislava : Združenie Zachráňme hrady, 2018. s. 95-100.

³ Desiat'rošie nového panstva, 2017, prezentácia power point. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.

⁴ Projektová zmluva na realizáciu projektu v rámci programu „Zachovanie a revitalizácia kultúrneho a prírodného dedičstva a umení v rámci európskeho kultúrneho dedičstva“ spolufinancovaného z Finančného mechanizmu Európskeho hospodárskeho priestoru a štátneho rozpočtu Slovenskej republiky číslo 9/2015. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.

zmluvami, všeobecne záväznými právnymi predpismi Slovenskej republiky, legislatívou Európskej únie a predpismi vydanými Výborom pre finančný mechanizmus v súlade s Protokolom Zmluvy o Európskom hospodárskom priestore o Finančnom mechanizme EHP pre roky 2009 – 2014, predpismi vydanými Certifikačným orgánom alebo Národným kontaktným bodom v súlade s materiálmi schválenými vládou Slovenskej republiky. Komplex dokumentov tvoria Právny rámec Finančného mechanizmu Európskeho hospodárskeho priestoru a Pravidlá implementácie, ktorý je momentom podpísania Zmluvy o projekte pre prijímateľa záväzný. Projektová zmluva na realizáciu projektu č. 9/2015 vymedzovala účel a predmet zmluvy, špecifikovala projekt a jeho partnerov, celkové oprávnené výdavky, projektový grant a spolufinancovanie projektu. Zmluvou sa riadila aj doba realizácie projektu a obdobie oprávnenosti výdavkov. Vymedzovala podmienky zmeny zmluvy, ukladala povinnosti pri ukončení projektu a doby udržateľnosti vrátane oprávnených výdavkov a ostatné všeobecné náležitosti. Neoddeliteľnou súčasťou zmluvy bola Ponuka na poskytnutie grantu, ktorá bola dôkladnou špecifikáciou projektu a Všeobecné zmluvné podmienky, ktoré spresňovali zmluvu a naplnenie zmluvných podmienok či uskutočnenia projektu. Implementácia projektu bola vzájomne riadená na dvoch úrovniach. Z pozície Správcu programu projekt riadil Úrad vlády Slovenskej republiky, Odbor grantov Európskeho hospodárskeho priestoru a Nórska. Z pozície prijímateľa grantu ho riadilo samotné mesto Považská Bystrica. Správca programu kooperoval pri napĺňaní cieľov projektu riadením a kontrolou dodržiavania právneho rámca a pravidiel implementácie, riadil zmenové konanie projektu a finančné toky vo vzťahu k finančnému mechanizmu Európskeho hospodárskeho priestoru a Nórskeho finančného mechanizmu.⁵

Prijímateľ zabezpečil výkon projektu v súlade so všetkými príslušnými predpismi. Manažment na úrovni prijímateľa tvoril skupinu zamestnancov mesta s externými zástupcami dotknutých orgánov či individuálnych subjektov. Boli to koordinátor projektu, manažér publicity, finančný manažér, autorský dozor, stavebný dozor, geologický dozor, statický dozor, dozor KPÚ Trenčín prostredníctvom metodickej skupiny a sekundárne zástupcovia zmluvných dodávateľských subjektov a partner projektu. Základné nástroje projektového riadenia a implementácie projektu podliehali schvaľovaciemu procesu u správcu programu, ktoré predkladal prijímateľ deklarováním výdavkov vynaložených pre dosiahnutie stanovených indikátorov či monitorovaním údajov prostredníctvom priebežných správ o projekte, ktoré podmieňovali zálohové či zúčtovacie vzťahy až do vyčerpania oprávnených výdavkov projektu. Schválenie záverečnej priebežnej správy o projekte bolo považované za vecné a finančné naplnenie projektu, a teda jeho úspešné ukončenie. Od tohto momentu sa začalo obdobie udržateľnosti. Počas piatich rokov je prijímateľ povinný zabezpečiť ochranu výstupov, udržateľnosť celého projektu, zachovať vlastníctvo a pripraviť pre verejnosť kultúrne podujatia.⁶

Podmienky rekonštrukcie

Samotná obnova NKP Považský hrad vychádzala zo schválenej projektovej dokumentácie. Architektonicko-stavebným riešením prešli objekty hradného paláca a nádvoria na základe projektu pre stavebné povolenie – realizačného projektu stavby. Tieto časti hradného komplexu

⁵ Projektová zmluva na realizáciu projektu v rámci programu „Zachovanie a revitalizácia kultúrneho a prírodného dedičstva a umení v rámci európskeho kultúrneho dedičstva“ spolufinancovaného z Finančného mechanizmu Európskeho hospodárskeho priestoru a štátneho rozpočtu Slovenskej republiky číslo 9/2015. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.

⁶ Priebežná správa o projekte č. 6, reportovacie obdobie: 1. 1. 2017/30. 4. 2017. In: Registratúra mesta Považská Bystrica

boli zahrnuté do rekonštrukcie ako priamo previazané na skalné podložie. Cieľom prác bola stabilizácia a rekonštrukcia múrov a príprava časti paláca na umiestnenie vyhladkovej terasy. Komplex výskumnej dokumentácie spolu s realizačným projektom tvorili základný súbor stavebno-technických opatrení a zásahov, ktoré riešili konzerváciu a sanáciu konštrukcií hradu. Určili rozsah reštaurátorských a rekonštrukčných prác. Globálnym cieľom projektu bola ochrana hradu pred úplnou deštrukciou, stabilizácia a rekonštrukcia nadzemných konštrukcií, s ktorými súviselo odstránenie sutinových zásypov prostredníctvom archeologického výskumu. Zároveň sa doskúmali a zamerali odkryté tvary a vykonala následná rekonštrukcia a vybudovanie účelového priestoru. Základnú kostru umelecko-výtvarného riešenia alebo návod na obnovu definovala projektová dokumentácia. Vychádzala z už skôr spracovaných architektonicko-historických výskumov a z nich vychádzajúcich návrhov obnovy Považského hradu.⁷

Prvá etapa výskumu sa uskutočnila v roku 2008. Zamerala sa na severozápadnú časť hradného jadra v rozsahu bránovej bašty, obrannej bašty II, obytného severného krídla a obrannej veže.⁸ Na ňu nadviazala druhá etapa, ktoré prebehla v roku 2011. Počas druhej etapy výskumu sa skúmali zvyšné objekty hradného jadra a predhradia, ktoré tvorili hradný palác, obytný trakt, obranná a delová bašta, obytné južné a západné krídlo, I. a II. hradné nádvorie, parkanový a hradbový múr, vnútorná priekopa a prístupová rampa.⁹ Keďže si murované konštrukcie vo vysokej miere zachovali svoje architektonické a výtvarné detaily, tomuto faktoru sa prispôbil aj prístup k obnove so zreteľom na ich zachovanie a prezentáciu. Na základe výsledkov architektonicko-historického výskumu a statického posúdenia, ako aj v zmysle uplatňovaných postupov obnovy torzálnej architektúry bolo nevyhnutné počas obnovy dodržiavať nasledovné pravidlá:

- originálne murivá doplniť materiálom kopírujúcim ich skladbu a štruktúru,
- škárovacia malta a maltová zmes museli niesť vlastností vápenno-pieskovej malty pre uchovanie historického vzhľadu a museli byť prispôbené fyzikálnym parametrom,
- pri interiérových či exteriérových omietkach bolo potrebné dosiahnuť ich súdržnosť fixáciou voľných okrajov, tzv. mostíkmi a konsolidáciou,
- kamenárske prvky museli prejsť procesom, ktorý určil reštaurátor,
- drevené prvky sa dopĺňali drevnou hmotou alebo vymenili za nové prvky podľa konkrétneho typu,
- výplne bolo nevyhnutné obnoviť zo subtílného rámčeka s cieľom dosiahnutia estetického vzhľadu.¹⁰

Uvedený postup bol podmienkou realizácie a kontrolu nad dodržiavaním postupu vykonával stavebný dozor, autorský dozor, KPÚ, zástupca vlastníka a partner projektu. Rekonštrukcii umelecko-výtvarného riešenia predchádzalo vymedzenie postupu konštrukčného a technického riešenia. Predstavovalo súbor opatrení a zásahov zameraných na sanáciu a statické zabezpečenie, čo znamenalo, že bolo potrebné z múrov i korún muriva odňať uvoľnené kamene, vyčistiť škáry od nefunkčnej, porušenej malty z povrchu lícných častí múrov, vykoreniť náletovú zeleň, doplniť štrbiny múrov a premurovať koruny stien, injektovať praskliny a medzery v murive a zaklinovať líčne kamene. Poškodené klenby sa museli dotvarovať do

⁷ KRUMPOLEC, Vojtech. Obnova NKP Považský hrad. Projekt pre stavebné povolenie, realizačný projekt. Technická správa, 2014. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.

⁸ BÓNA, Martin – MATEJKA, Miroslav. Považská Bystrica – Považský hrad. Architektonicko-historický výskum. I. etapa, 2008. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.

⁹ Tamže.

¹⁰ KRUMPOLEC, ref. 7, s. 12-13.

súmerného celku na obnovu funkcie stability. Fixovali sa vydrvené výpadky múrov a každá dutina, oddelené časti stien sa navzájom splietali premurovaním plášťov stien. Aktiváciu podmurovky sa rekonštrukčne založili podmrznuté päty múrov a kamenné články portálov sa zastabilizovali vyplnením spojovacích škár. V tejto súvislosti bolo potrebné zabezpečiť, aby objekty, ktoré sa nachádzali pod zemným zásypom, boli predmetom technicko-funkčného riešenia po ich odkrytí a zhodnotení stavu.¹¹ Súčasťou obnovy tiež bolo doskúmanie novo odkrytých častí konštrukcií, a to zo statického i architektonického hľadiska. Pri realizácii sanačných a murovacích prác asistoval statik, ktorý usmerňoval práce z hľadiska stability in situ. Každá časť odkrytá archeologickým výskumom sa pred jej stavebnou úpravou podrobila výskumu.

Architektonicko-historický výskum

Na základe rozhodnutia KPÚ v Trenčíne sa doplnkový architektonicko-historický výskum realizoval v častiach podzemných konštrukcií, ktoré boli odhalené až realizovaním archeologického výskumu v priestoroch hradného paláca.¹² Objednávateľom doplnkového architektonicko-historického výskumu bolo mesto Považská Bystrica.¹³ Sústredil sa na terénne výskumné práce, ktorého výstupy boli spracované do výskumnej dokumentácie s návrhom na obnovu. Vzhľadom na čas realizácie projektu boli postupy obnovy určované priebežne. Samotný výskum obsahoval základné údaje o národnej kultúrnej pamiatke, údaje o zadaní, metóde, spracovaní a organizácii výskumu, inventarizačný súpis nálezových situácií a ich čiastočné vyhodnotenie, inventarizačný súpis hodnotných diel a prvkov, analýza vývoja skúmanej časti pamiatky a vyhodnotenie výskumu s charakteristikou pamiatkových hodnôt skúmanej časti pamiatky, návrhu ochrany, obnovy a prezentácie predmetnej časti. Tak ako aj v prvej etape ukladal doplnkový výskum podmienky, respektíve požiadavky na ďalšie zachovanie, obnovu a prezentáciu kultúrnych hodnôt Považského hradu s konkrétnymi návrhmi opatrení a následného vhodného funkčného využitia.

Samotný výskum priniesol viaceré hodnotné nálezy. Za vysoko hodnotný nález možno pokladať zvyšok východného ukončenia juhovýchodného nárožia najstaršej, pravdepodobne neskororománskej stavby. Svojou pozíciou časovo predstihovala výstavbu obvodového opevnenia hradného jadra spreď polovice 13. storočia. Rovnako významným zistením bolo, že najvýchodnejší priestor paláca z prelomu 14. a 15. storočia s najvyššou pravdepodobnosťou slúžil od počiatku ako kaplnka. Jeho výstavbu možno spájať s vojvodom Stiborom zo Stiboric. Konštatovanie Martina Bónu o hodnotách skúmaných častí hradného paláca potvrdzuje obrovskú hodnotu Považského hradu. V rámci územia Slovenska patrí k vysoko hodnotným hradným zrúcaninám. Pamiatka je preto nositeľom súboru pamiatkových hodnôt, z ktorých dominujú architektonické, historické, spoločenské, krajinné a umelecko-historické hodnoty.¹⁴

Prioritou obnovy bola rekonštrukcia a dlhodobá stabilizácia vo vzťahu k objektu a vytvorenie oddychovo-náučnej zóny pre návštevníkov hradu. Do projektu sa zaradili najviac ohrozené časti hradu, ktoré najmä z technického, časového a finančného hľadiska predstavovali záťaž a nevyhnutnú potrebu špecializovaných zásahov. Predmetom projektu sa tak stala

¹¹ Tamže.

¹² Rozhodnutie Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne č. TN-12/759-2/3391/BRO. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.

¹³ Objednávka č. 20170021/2017 zo 17. 1. 2017. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.

¹⁴ BÓNA, Martin – MATEJKA, Miroslav – CHOMA, Martin. Doplnkový architektonicko-historický výskum hradného paláca. ProMonumenta, 2017, s. 6-21. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.

sanácia časti skalného brala, rekonštrukcia severného oporného piliera a časti paláca a s tým súvisiaci a obligátny archeologický a architektonicko-historický výskum. Považský hrad je jedným z najvýznamnejších hradov na Považí a každoročne sa výrazne zvyšuje záujem o jeho návštevu. Pri zostavovaní projektu sa s ohľadom na priority Nórskeho finančného mechanizmu vychádzalo z dlhodobej a udržateľnej potreby nielen vlastníka, ale aj návštevníkov hradného areálu. Tento fakt si vyžiadaval v prvom rade riešenie bezpečnosti pohybu osôb. Zároveň sa malo pracovať na vhodnom spríjemnení a obohatení času stráveného na hrade. Najrizikovejšie miesto z hľadiska bezpečnosti predstavovala severná časť paláca ústiaca do hornej hranice nad skalným zrázom ako bod panoramatického výhľadu a cieľ každého turistu. Práve tam však dochádzalo k deštrukcii neodkrytých architektur, ktoré sa nachádzali pod sutinovým zásypom a ich torzá viedli ako chodníky prepadajúce sa pod tlakom chôdze.¹⁵

Riešenie oboch problémov poskytla novostavba vyhlídkovej terasy ako vyústenie náučno-oddychovej zóny. Samotný náučný chodník začína pri vstupe hlavným pútačom. Pokračuje odpočívadlami s informačnými tabuľkami umiestnenými po hradnom areáli podľa objektovej skladby. V centre systému sa nachádza bronzový model hradu, ktorý predstavuje dôveryhodnú kópiu skutočne vyzerajúceho hradu z obdobia jeho najvyššie dosiahnutého stavebného rozmachu v období okolo roku 1676. Tvorbou modelu vychádzala z podkladov architektonicko-historického výskumu a geodetického zamerania. Overiteľné sú pozostatky viditeľných kontúr múrov s previazanými objektmi. Náučno-oddychový chodník je vyústením dvojramennej línie odpočívadiel vyhlídkovou terasou končiacou ďalej od hradu. Konštrukcia lávky, odpočívadiel, bicyklových stojanov, zábradlia, košov a pútača je vyrobená z dubového dreva a ocele. Drevo bolo ošetrené primárnym náterom proti škodcom. Zámerne, z dôvodu snahy o dosiahnutie farebnej jednotnosti s múrmi a prírodnej patiny, nebolo drevo farebne ani lakovo upravené.¹⁶

Archeologický výskum

Archeologický výskum ako jedna z hlavných aktivít projektu sa realizoval v zmysle rozhodnutia KPÚ v Trenčíne. Ten definoval jeho podmienky, metodiku a formu. V tomto prípade bol nariadený záchranný typ archeologického výskumu a realizoval sa formou archeologického dozoru nad výkopovými prácami v úzkej nadväznosti na obnovu.¹⁷ Celý proces bol prenesený do výskumnej dokumentácie a archívneho výskumu. Rozsah, miesta výkopov, určenie hĺbky a samotný spôsob realizácie výkopov bol určený projektovou dokumentáciou. Všetky zachytené nálezové situácie boli taktiež súčasťou dokumentácie. Priestor archeologického výskumu bol rozčlenený na päť častí, technicky boli označené ako plochy A – E, pričom každá mala svoje ohraničenie:

- *Plocha A* – územie oporných pilierov obvodového múru severnej časti, inak nazvaná aj ako „kaplnka“,
- *Plochy B, C* – boli sústredené v interiéri kaplnky a postranných častiach paláca vo východnej časti,
- *Plochy D, E* – predstavovali výkopy súvisiace s osadením ochranného zábradlia vonkajšej časti paláca od severnej po západnú časť.¹⁸

¹⁵ Záznam z pracovného stretnutia zo dňa 18. 2. 2014. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.

¹⁶ *Považskobystrické novinky*, roč. 21, 2017, č. 29/30, s. 4 a 7.

¹⁷ Rozhodnutie Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne č. 12/759-2/3391/BRO. Registratúra mesta Považská Bystrica.

¹⁸ ZACHAR, Ján – HORNÁK, Milan. Považské Podhradie – Považský hrad. Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu, 2017. In: Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne.

Archeologické zásahy v oblasti kaplnky sa zameriavali na stredový veľký a západný malý pilier kaplnky s cieľom zachytiť ich obvodové líca. Tie následne prešli domurovaním do stanovenej výšky. Výskumom sa taktiež docielila špecifikácia línie poškodených líc pilierov, ako aj tvar parkanového múru. Lokalita hradného paláca, označená ako plocha B, prešla archeologickým výskumom, a to pre potrebu umiestnenia vyhladkovej terasy. Plocha C predstavovala územie, kde bolo nutné odstránenie sutinových zásypov na zníženie terénu až po obnaženie korún obvodového muriva na východnej časti s následným domurovaním.

Výskumom sa v týchto plochách podarilo zachytiť pozostatky múrov interiéru východnej časti paláca s datovaním do obdobia 15. – 16. storočia z dôb prestavieb za čias Podmanických. Počas zásahov sa v archeologickej lokalite paláca našla liata maltová dlažba s keramikou úpravou s červeno-oranžovým sfarbením a masívny múr, ktorý z hľadiska stavebno-historického vývoja dotknutého miesta predstavuje jedinečný nález. Múr so šírkou približne 130 cm má náznak zalomenia ostrého uhla. Predpokladá sa, že je to najstaršia časť kamennej architektúry Považského hradu. Nasvedčuje tomu samotná masívnosť múru, jeho umiestnenie na exponovanej polohe a pravouhlé zalomenie dispozície. Tieto skutočnosti budú predmetom ďalšieho pamiatkového výskumu a jeho výsledok predpoklad potvrdí, alebo vyvráti. V centre plochy C bol odhalený múr priečky s orientáciou východ-západ, ktorý bol hranicou južnej strany tzv. kaplnky. Tento múr má prerušenie portálovým vstupom, ktorý umožňoval prechod z kaplnky do príľahlej miestnosti východného krídla paláca. Po odstránení sutinových návalov v priestore archeologického výskumu paláca boli zamerané tri sondy, ktoré boli realizované pre potreby určenia originálnej historickej nivelety tzv. pochôdznej úrovne. Za pomoci nálezu základového odskoku v severnej časti líca priečkového múru boli dostatočne určené. Ďalšie dve sondy slúžili na získanie vhodného a najmä bezpečného prístupu k narušenému východnému obvodovému hradnému múru, ktorý bol predmetom rekonštrukcie. Aj v tomto prípade sa podarilo zachytiť jeho okraj. Odhalil zvyšky pôvodnej nivelety pochôdznej úrovne, ktorá sa opäť teoreticky spája s érou stavebných činností rodu Podmanických z prelomu obdobia 15. a 16. storočia. V jednej sonde sa podarilo zachytiť kultúrnu vrstvu z doby laténskej (púchovskej kultúry) tesne nad úrovňou skalného podlažia. Súbor hnutelných nálezov, ktorý sa nachádzal v stratigrafických vrstvách, bol pomerne početný a predstavuje bežnú stolovú a kuchynskú keramiku, zlomky kachlíc a niekoľko drobných, no ojedinelých fragmentov skla z obdobia neskorého stredoveku až novoveku. Sutinový zásyp ukrýval aj fragmenty architektonických článkov ostenia z okenných otvorov či portálov, časti klenieb a klenbových rebier.¹⁹

Sanácia skalného podlažia

Geotechnický prieskum geologického podlažia a konštrukčno-statický prieskum Považského hradu z roku 2008 ako prvé dokumentácie tohto druhu na objekte potvrdzovali vážny deštrukčný stav, ktorý mal vplyv na stabilitu hradných múrov. Na tieto zistenia nadväzovala projektová dokumentácia zameraná na sanáciu skalného podlažia. Predkladala riešenie pozostávajúce z uloženia sústavy kotiev v kombinácii s injektážou. Kotevný systém tvorilo 158 kotiev R 32, ktoré boli ukladané zvisle vo vzdialenosti 3 000 mm a vodorovne 1 000 mm osovej vzdialenosti. Celkovo sa malo zabezpečiť približne 41,8 m premenlivej výšky brala.²⁰ Príprava staveniska pre sanačné práce pozostávala z osadenia ochranného valu pod skalou.

¹⁹ ZACHAR, Ján. Základná výskumná dokumentácia z archeologického výskumu, 2017.

²⁰ LAMPART, Igor. Sanácia skalného brala NKP Považský hrad – 1. etapa. Projekt stavby – realizačný projekt. Sprievodná správa, 2014, s. 3.

Slúžil ako ochrana priľahlých kaštieľov, domov a cesty pred uvoľnenými časťami skaly, ktoré sa uvoľňovali pri samotnom čistení brala od náletovej zelene. Obnažené bralo vizuálne javilo známky výraznej poruchy, čo bolo potvrdené aj pri prvých vrtných prácach. Pre overenie správnosti postupu ako potrebu nového zhodnotenia stavu bol privolaný odborník z oblasti geológie a vykonal odbornú obhliadku skaly. Zistil, že skalné podložie predstavuje orlovské súvrstvie, ktoré je zložené najmä z pieskovcov s karbonátovým cementom s vyskytujúcimi sa polohami piesčitých slieňov z obdobia vrchnokriedového veku. Vrstvy tvorené pieskovcom majú priemernú hrúbku 30 – 60 cm, vo vrchnej časti majú sklon približne 15°, spodná časť dosahuje až 30° k severu.

Pukliny subvertikálneho charakteru kolmé na vrstvositosť skalného brala boli viditeľné už vo vrchnej časti. Z brala vystupujúce lavice na prvý pohľad pôsobili dojmom nadbytočnosti, avšak ich prípadné odstránenie mohlo spôsobiť zosuv nadložných polôh. Viditeľným znakom celého problematického podložia, ako aj jeho plochy bol dvojité systém puklín. Prvý systém, ktorý je vedený severozápadne a juhovýchodne, a svojou orientáciou akoby vnikal do vnútra masívu, sa opakoval paralelne. Keďže boli pukliny od seba rádovo vzdialené v metrových úsekoch, išlo o plošný problém. Druhý puklinový systém, ktorý bol taktiež kritický a pôsobil na stability skalných blokov stien, bol subvertikálne orientovaný na sever-juh a kopíroval skalnú stenu. Ako najviac kritické miesto skalného brala bol identifikovaný skalný pilier, respektíve zo steny vyčnievajúce skalné rebro s výraznými puklinami. Uvoľňovanie skalných blokov prechádzalo systémom subvertikálnych súbežných puklín, miestami až listrického tvaru. Tento jav predpokladal, že odtáženie nefixovaných blokov z tohto piliera spôsobí ťah nadložia a dôjde ku kolapsu veľkého objemu zdegradovaného skalného masívu.

Stredná časť brala bola výrazne členitá. Podložie bolo rozpukané do menších, voľne visiacich častí, ktoré sa vplyvom zlaňovania pri obhliadke a letmom dotyku lanom či končatinou samovoľne uvoľňovali a vypadávali. Tento systém puklín sformoval aj reliéf steny, kde vplyvom vypadávanie skalných blokov vznikli previsy. Okrem samotného systému výrazných porúch a trhlín v skale spôsobovali nestabilitu vo vrstvách chýbajúce plochy čo smerovalo ku kolapsu väčších skalných blokov. Spodná časť steny bola ohrozená aj pribúdajúcim faktorom v podobe pieskovcových, nerovnomerne zvetraných lavíc. Jedna poloha z nich s vrstvou hrúbky približne 0,5 m bola dezintegrovaná až do takej miery, že bola chýbajúcou časťou steny, čo opäť zapríčiňovalo destabilitu nadložných vrstiev a pôsobilo na otváranie puklín. Táto lokalita musela byť vystužená a zabezpečená. Okrem samotného poruchového systému mali negatívny vplyv aj vykopávky situované v tesnej blízkosti múru, ktoré v prípade intenzívnych atmosférických zrážok mohli zadržiavať vodu a drenovať skalnú stenu a tým bezprostredne vplývať na statiku problematických miest v stene. Plocha si preto vyžadovala odvodnenie alebo prekrytie.

Záveru obhliadky odporúčali viacnásobné manuálne dočistenie od drobných skalných blokov. Skalný pilier sa však nemal odtážovať vo väčšom objeme, ktorý by mohol narušiť stabilitu podložia. Povrchovým skúmaním nebolo možné odhaliť penetráciu celého skalného masívu, avšak existujúca systémová porucha predpokladala pukliny prestupujúce celým masívom, vrátane jeho hlbšieho vnútra. Miesta uloženia kotiev mali byť preto vytípané presne do miest bez poškodení, a to z dôvodu funkčnosti riešenia a zabránenia zasekávaniu nástrojov či kotiev.²¹ Na základe odborného povrchového skúmania skaly vyšla požiadavka riešenia geologickej úlohy, ktorá mala podrobne preskúmať miesta realizácie prác geologickým a geotechnickým prieskumom za účelom doplnenia údajov o geologickej stavbe a špecifikovania parametrov

²¹ Zápis z obhliadky na mieste, Považský hrad, 2016. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.

zemín, hornín a vplyvu na rekonštrukčné a konzervačné práce súvisiacich objektov hradu a následného korigovania sanácie skalného podlažia. Výsledky úlohy nariadili presné uloženie kotiev, zaistenia skalného brala oceľovou sieťou na zachytenie prípadných menších uvoľnených skál a v ďalšej etape zaplombovanie previsov skaly. Takto navrhnutý postup bol zrealizovaný za aktívnej účasti geológa in situ.²² V zmysle projektovej dokumentácie a doplnkového geologického prieskumu sa pristúpilo k sanačným prácam. Pozostávali z vrtania samozavrtavacích kotevných tyčí R32/280. Vrtanie sa vykonávalo pomocou pneumatických vrtných kladív a kompresora. Polyuretánová injektážna zmes bola aplikovaná pomocou dvojzložkového injekčného čerpadla pod tlakom 4 MPa, do miesta kotvenia privádzaná tlakovými hadicami. Smer a šírka trhlín bola zameriavaná geologickým kompasom. Po dokončení vrtacích a injektážnych prác bola inštalovaná postupným zošíváním vysokopevnostnej ochrannej siete s pevnosťou 150 Kn/m².²³

Podpora aktivít projektu, partnerstvo a dobrovoľníctvo

Združenie hradu Bystrica sa takmer desať rokov venuje obnove Považského hradu a pre mesto ako vlastníka pamiatky je dlhodobým partnerom. Tento vzťah sa preto premietol aj do realizácie projektu, kde zohrávalo úlohu hlavného partnera. V zmysle Partnerskej dohody o vzájomnej spolupráci sa Združenie hradu Bystrica podieľalo na spolupráci pri stavebných prácach ako koordinátor, poskytovateľ odbornej súčinnosti, účastník kontrolných dní a poskytovalo potrebnú súčinnosť na mieste realizácie projektu. V oblasti podporných aktivít sa aktívne zúčastnilo na konferenciách, informačnom dni a podieľalo sa na tvorbe publikačných výstupov. Druhým nefinančným partnerom projektu bola Oblastná organizácia cestovného ruchu Región Horné Považie, ktorého úlohou je propagácia pamiatky v cestovnom ruchu a spoluorganizácia kultúrnych podujatí.²⁴ Výraznou odlišovacou črtou nórskeho fondu je podpora niekoľkých princípov riadenia projektov a uplatňovanie horizontálnych, prierezových kritérií, ktoré sú nositeľom dodatočných hodnôt. Sú založené na princípe dobrovoľníctva, trvalo udržateľného rozvoja, vhodného spravovania, rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí.²⁵ Osobitný zreteľ na posilnenie princípu dobrovoľníctva, ktorý je vnímaný ako sprostredkovateľ dosiahnutia všeobecného konsenzu a podpora udržateľnosti či pokračovania v budúcich obdobiach, bol uplatnený v projekte nielen prostredníctvom partnerstva, ale i dobrovoľníckej práce mladého Považskobystričana – fotografa. Vyhotovený obrazový materiál slúžil ako komunikačný nástroj v oblasti publicity pri spracovaní propagačných materiálov či ako nástroj prezentácie kultúrneho dedičstva umiestnením fotografií na výstave Monument, sprievodných akciách projektu a kultúrnych podujatiach už na zrekonštruovanom Považskom hrade.²⁶ Príznačný názov nesie projekt Kultúrne dedičstvo, ktorý prezentuje výsledky investícií do kultúrneho dedičstva Slovenskej republiky z tzv. nórskeho fondu. Počas desiatich rokov

²² FEKEČ, Peter. NKP Považský hrad – podrobný geologický a geotechnický prieskum v miestach realizácie rekonštrukčných a konzervačných prác na veži a na skalnej stene na východnej strane hradu. Záverečná správa, 2016, s. 17.

²³ SUCHÝ, Martin. Sanácia skalného brala NKP Považský hrad – 1. etapa, 2017, prezentácia power point. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.

²⁴ Partnerská dohoda o vzájomnej spolupráci pri realizácii projektu „Obnova NKP Považský hrad“ – Združenie hradu Bystrica, 2015; Partnerská dohoda o vzájomnej spolupráci pri realizácii projektu „Obnova NKP Považský hrad“ – OOCR Horné Považie 2015.

²⁵ Príručka pre prijímateľa a projektového partnera – Finančný mechanizmus EHP a Nórsky finančný mechanizmus, programové obdobie 2009 – 2014, verzia. 1.1., 2014. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.

²⁶ *Považskobystrické novinky*, roč. 20, 2016, č. 3, s. 3.

aplikácie tejto grantovej schémy sa obnovilo niekoľko významných kultúrnych pamiatok.

Za posledné roky preniesla znovuzrodenie do podoby krátkych dokumentárnych filmov a profesionálnych fotografií spoločnosť Mirafilm. Súbor filmov či fotografií je venovaný nielen divákovi na Slovensku, ale aj v Nórsku, Islande a Lichtenštajnsku, s postupnou expanziou do ďalších krajín. Ako propagačný materiál je používaný na veľvyslanectvách, vo verejných budovách či na školách s umeleckým zameraním. Projekt Obnova Národnej kultúrnej pamiatky Považský hrad sa taktiež stal súčasťou projektu Kultúrne dedičstvo. História spolu s rekonštrukciou sa tak zobrazili v krátkom filme „Považský hrad“. Majestátnosť múrov a objektov hradu sú zachytené skupinou profesionálnych fotografov zo Slovenska i Nórska.²⁷

Ďalším dôležitým faktorom obnovy Považského hradu je spolupráca s projektom ProMonumenta. Pamiatkový úrad Slovenskej republiky na základe Programového vyhlásenia vlády Slovenskej republiky pre roky 2012 – 2016 a Konceptie ochrany pamiatkového fondu v Slovenskej republike do roku 2020 v spolupráci s Pamiatkovým úradom Nórska Riksantikvaren vytvorili projekt ProMonumenta, ktorý stojí na téze „prevencia údržbou“. Je orientovaný na technickú diagnostiku stavu nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok, návrhu obnovy, ako aj prácu v teréne pri zisťovaní či rekonštrukcii pamiatkových objektov.²⁸ Mesto Považská Bystrica v spolupráci s Úradom vlády Slovenskej republiky prizvali ProMonumentu na spoluprácu počas realizácie projektu. Inšpekčný tím bol oboznámený s doteraz vykonanými prácami, ako aj samotným projektom a vykonal dôkladnú obhliadku Považského hradu. Na mieste boli prerokované otázky najviac poškodených častí, ktoré budú predmetom ďalších zásahov. Po ukončení inšpekcie ProMonumenta spracovala odbornú Technickú správu kultúrnej pamiatky a udelila Certifikát o stave kultúrnej pamiatky.²⁹

Niekoľkoročná rekonštrukcia Považského hradu priniesla množstvo nových poznatkov a výsledkov, či už prác stavebných alebo výskumných. Postupne sa vytvoril systém obnovy, ktorý bol osvedčený a je možné pokračovať v jeho intenciách. Prezentácia výsledkov obnovy na teoretickej i praktickej úrovni bola jadrom dvoch odborných konferencií s účasťou odbornej i laickej verejnosti. Prínosom bolo poukázanie na najvýznamnejšie fakty od autorov výskumov či zástupcov realizátorov prác na skalnom brale, archeológa, výskumníkov, projektanta, reštaurátora a zástupcu partnera projektu. Mladšej generácii bol venovaný informačný deň s cieľom priblížiť pamiatku. Na šírenie dobrého mena grantov Európskeho hospodárskeho priestoru a Nórskeho finančného mechanizmu, prezentáciu výsledkov projektu a propagácie pamiatky boli použité nástroje propagácie, ako vytvorenie webovej stránky www.povazskyhrad.sk, informačná brožúra, banery, letáky a spomienkové predmety – kalendár, sadrové odliatky, diare, perá či lampáše.³⁰

Záver

Rekonštrukcia v rámci projektu bola ukončená v roku 2017 a Považský hrad bol opäť sprístupnený slávnostným otvorením. Tým bol naplnený prioritný cieľ projektu. Z hľadiska projektového riadenia v súčasnosti plynie obdobie udržateľnosti výsledkov projektu. Počas

²⁷ Tlačová správa: Spoločnosť Mirafilm ukončila projekt Kultúrne dedičstvo. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.

²⁸ IŽVOLT, Pavol. *Údržba historických stavieb*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2017, s. 13.

²⁹ ZACHAROVÁ, Daniela. *Technická správa kultúrnej pamiatky, Považské Podhradie – Považský hrad*; kód: Z0070; ProMonumenta 2016.

³⁰ Priebežná správa o projekte č. 6, reportovacie obdobie: 1. 1. 2017/30. 4. 2017. Registratúra mesta Považská Bystrica.

neho sa Považský hrad viackrát premení na dejisko kultúrnych podujatí. Dlhodobá kvalitná práca na Považskom hrade sa odzrkadlila v podobe príkladov dobrej praxe v niekoľkých knižných publikáciách a tiež je bodom záujmu výučby na školách reštaurátorského či stavebného zamerania. Počas desiatich rokov starostlivosti o národnú kultúrnu pamiatku bol vytvorený systém obnovy, ktorý plnohodnotne premieta svoje plány do realizácie a môže byť návodom na obnovu pamiatok. Ocenením za dlhoročnú prácu je v prvom rade znovuzrodenie Považského hradu a návrat turistov a záujemcov o históriu.³¹

Zadost'učinením je aj získanie 2. miesta za projekt „Obnova Národnej kultúrnej pamiatky Považský hrad“ v súťaži Projekt roka 2017 pod záštitou Spoločnosti pre projektové riadenia a PMI Slovakia Chapter v spolupráci s portálom efocus.sk. Z pohľadu vlastníka kultúrnej pamiatky ide o jedinečný, neopakovateľný projekt, kde i samotná realizácia bola novou skúsenosťou. Považský hrad je jediná národná kultúrna pamiatka vo vlastníctve mesta. Je tomu desať rokov, odkedy mesto urobilo prvý krok pre jeho obnovu, pre realizáciu veľkého investičného projektu. Úspech sa dostavil vďaka tomu, že projektový tím bol zostavený z odborníkov nielen z oblasti pamiatkovej ochrany, implementácie projektov štrukturálnych fondov, ale aj z oblasti statiky a geológie. Dôležité bolo i to, že tím sa nemenil a väčšia časť tímu sa na obnove Považského hradu podieľa celých desať rokov.

Projekt sa skladal z rôznych aktivít, čo ho urobilo bohatým na výstupy. Podarilo sa zachrániť najviac ohrozené časti paláca, sanáciou skalného brala sa zastabilizovalo podlažie a rekonštrukcia severného oporného piliera zabezpečila stabilitu východnej časti hradného komplexu.³² Výnimočnou bola záchrana a rekonštrukcia neskorogotickej okennej pasparty okna južnej steny západnej časti južného obytného krídla. V tomto prípade ide o zriedkavý typ neskorogotickej výzdoby spracovaný technikou škrabaných omietok, ktoré boli vývojovým predchodcom sgrafita.³³

Novozriadený náučný chodník prináša informácie o objektovej skladbe hradu, jeho histórii a stavebnom vývoji. Prvky náučného chodníka zároveň slúžia ako odpočívadlá. Nádvorie hradu spestruje bronzový model hradu, ktorý predstavuje Považský hrad z obdobia konca 17. storočia. Osadená lávka v najvyššie položenej časti hradu s vyhlídkovým ďalekohľadom ochraňuje neodkryté architektúry pred deštrukciou a zároveň poskytuje návštevníkom Považského hradu bezpečný pohyb a jedinečný panoramatický výhľad.³⁴

Počas projektu sa natočil prvý krátky dokumentárny film o Považskom hrade, nadviazala sa spolupráca s ProMonumentou, zorganizovali sa dve odborné konferencie a informačný deň, výstava fotografií o Považskom hrade od dobrovoľného fotografa. Pre podporu publicity boli vytvorené propagačné materiály a predmety. O projekt javili záujem médiá, odborná i laická verejnosť. Všetky informácie o projekte sú dostupné na novej webovej stránke. Na projekte sa podieľali aj partneri bez finančnej účasti pre podporu trvalo udržateľného rozvoja národnej kultúrnej pamiatky. O náročnosť projektu sa postaralo samotné geografické umiestnenie pamiatky. Je tu sťažený prístup, nie je zdroj vody, je obmedzený priestor na zriadenie staveniska

³¹ O možnostiach dlhodobej udržateľnosti bližšie pozri GREGOROVÁ, Jana. Možnosť aplikácie pamiatkovej starostlivosti ako nástroja udržateľnosti. In: GREGOROVÁ, Jana – ŠKRINÁROVÁ, Alexandra. *Kultúrne dedičstvo 2017 – zborník príspevkov z konferencie*. Banská Štiavnica : Združenie historických miest a obcí Slovenskej republiky, 2017, s. 43-52.

³² *Považskobystrické novinky*, roč. 21, 2017, č. 43, s. 1 a 3.

³³ ZÁHORA, Peter – SIKORIAK, Ján. Správa u reštaurovania neskorogotickej okennej pasparty okna južnej steny západnej časti južného obytného krídla Považského hradu. 2017. In: Registratúra Krajského pamiatkového úradu.

³⁴ *Považskobystrické novinky*, roč. 21, 2017, č. 29/30, s. 4 a 7.

a nie je možný pohyb niektorých mechanizmov. Sanáciu vykonávali pre nedostupný terén horolezci. Práce museli byť koordinované za účasti statika pre zvaženie zásahov, lebo ohrozená časť mala oporu iba z podlažia, ktoré bolo tiež predmetom zásahov. Samotné práce na jeseň minulého roka zastavilo príliš skoré nepriaznivé počasie a dlho trvajúca zima začiatkom roka, preto zhotoviteľia pristúpili na dvojjmennú a aj víkendovú prevádzku. Niektoré časti odkryté archeologickým prieskumom priniesli nové, neočakávané objavy, zároveň však znamenali aj obavu z naplnenia časového plánu, keďže novoobjavené konštrukcie bolo potrebné dôkladne preskúmať. Situáciu skomplikoval fakt, že pri sanácii skalného podlažia došlo dočasne ku krízovému stavu, vďaka aktívnej účasti nielen tímu, ale aj externých kapacít a snahe pomôcť sa však táto časť stavby úspešne dokončila bez ohrozenia majetku, zdravia či životov. Považský hrad sa pravidelne stáva miestom kultúrnych podujatí, workshopov a čoraz atraktívnejším turistickým miestom.³⁵

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Registratúra mesta Považská Bystrica

Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne

- BÓNA, Martin – MATEJKA, Miroslav (2008). Považská Bystrica – Považský hrad. Architektonicko-historický výskum. I. etapa. In: Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne.
- BÓNA, Martin – MATEJKA, Miroslav (2011). Považská Bystrica – Považský hrad. Architektonicko-historický výskum. II. etapa. In: Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne.
- BÓNA, Martin – MATEJKA, Miroslav – BARTA, Peter (2016). Doplnkový architektonicko-historický výskum a návrh obnovy vybraných objektov hradného jadra. In: Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne.
- BÓNA, Martin – MATEJKA, Miroslav – CHOMA, Martin (2017). Doplnkový architektonicko-historický výskum hradného paláca. ProMonument, s. 6 – 21. In: Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne, č. KPÓTH-2018/6356/RUZ.
- FEKEČ, Peter (2016). NKP Považský hrad – podrobný geologický a geotechnický prieskum v miestach realizácie rekonštrukčných a konzervačných prác na veži a na skalnej stene na východnej strane hradu. Záverečná správa.
- GREGOROVÁ, Jana (2017). Možnosť aplikácie pamiatkovej starostlivosti ako nástroja udržateľnosti. In: GREGOROVÁ, Jana – ŠKRINÁROVÁ, Alexandra (eds.). *Kultúrne dedičstvo 2017 – zborník príspevkov z konferencie*. Banská Štiavnica : Združenie historických miest a obcí Slovenskej republiky, s. 43-52. ISBN 978-80-972880-0-6.
- IŽVOLT, Pavol. (2017). *Údržba historických stavieb*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky. ISBN 978-80-89175-76-5
- KRUMPOLEC, Vojtech (2014). Obnova NKP Považský hrad. Projekt pre stavebné povolenie, realizačný projekt. Technická správa.
- LAMPART, Igor (2014). Sanácia skalného brala NKP Považský hrad – 1. etapa. Projekt stavby – realizačný projekt. Sprievodná správa.

³⁵ Priebežná správa o projekte č. 6, reportovacie obdobie: 1. 1. 2017/30. 4. 2017. Registratúra mesta Považská Bystrica.

- ONDREJKOVÁ, Zuzana (2016). História a súčasnosť pamiatkových obnov hradov na území Slovenska. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 4, Is. 1, pp. 31-40. *Považskobystrické novinky*, roč. 12 – 21, 2008 – 2017.
- SUCHÝ, Martin (2017). Sanácia skalného brala NKP Považský hrad – 1. etapa, 2017. Prezentácia power point. In: Registratúra mesta Považská Bystrica.
- TICHÝ, Miroslav – ZÁBOJNÍKOVÁ, Marika – ZÁHORA, Peter (2018). Považský hrad po desiatich rokoch konzervácie. In: *Zachráňme brady. Záchrana historických ruín občianskymi združeniami v rokoch 2002 – 2017*. Bratislava : Združenie Zachráňme hrady, s. 95-100. ISBN 978-80-972995-0-7.
- ZACHAR, Ján (2017). Základná výskumná dokumentácia z archeologického výskumu.
- ZACHAR, Ján – HORNÁK, Milan (2017). Považské Podhradie – Považský hrad. Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu. In: Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne.
- ZÁHORA, Peter – SIKORIAK, Ján (2017). Správa u reštaurovania neskorogotickej okennej pasparty okna južnej steny západnej časti južného obytného krídla Považského hradu. In: Registratúra Krajského pamiatkového úradu.
- ZACHAROVÁ, Daniela (2016). Technická správa kultúrnej pamiatky, Považské Podhradie – Považský hrad; kód: Z0070; ProMonumenta.